

Analysis of existing problems in lexicographic interpretation of concepts

Nargiza MAKHSUDOVA¹

Andijan State Institute of Foreign Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 2024

Received in revised form

10 June 2024

Accepted 25 July 2024

Available online

15 July 2024

Keywords:

perception,
memory,
consciousness,
problem,
analysis,
interpretation,
text,
concept.

ABSTRACT

The article discusses the emergence of cognitive science in the latter decades of the 20th century and its focus on the exploration of human knowledge about the world and the processes of comprehending this information through consciousness. It also notes that the rapid advancement in cognitive science has led to the development of a new branch of linguistics – linguistic conceptology, which is dedicated to the study of concepts. Despite the extensive research in this field, the text suggests that the intrinsic nature of concepts, their typology, and the issues related to their interpretation remain pressing areas that require deeper investigation.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss4-pp185-189>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Konseptlarni leksikografik talqin qilishda mavjud muammolarni tahlil qilish

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

idrok,
xotira,
ong,
muammo,
tahlil,
talqin,
matn,
konsept.

Ushbu maqolada kognitiv fan XX asrning so'nggi o'n yilligida paydo bo'lib, insonning dunyo haqidagi bilimlarini aks ettirishi va bu ma'lumotlarni ong orqali idrok etish jarayoniga e'tiborini qaratishi to'g'risida fikrlar beriladi. Shuningdek, unda kognitiv fandagi bu jadal taraqqiyot tilshunoslikning yangi tarmog'i – konseptlarni o'rganishga qaratilgan lingvistik konseptologiyaning paydo bo'lishiga olib kelishi va ushbu sohadagi keng tadqiqotlarga qaramay, konseptlarning ichki tabiati, turlari, ularni talqin qilish bilan bog'liq masalalarni chuqurroq o'rganish zarurati hali ham dolzarb bo'lib qolayotgani bayon qilinadi.

¹ Teacher, Department of English Language Practice, Andijan State Institute of Foreign Languages.
E-mail: mahsudova.nargiza@mail.ru

Анализ существующих проблем лексикографической интерпретации понятий

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

восприятие,
память,
сознание,
проблема,
анализ,
интерпретация,
текст,
концепт.

В данной статье обсуждается становление когнитивной науки в последние десятилетия XX века и ее фокусирование на исследовании человеческих знаний об окружающем мире и процессов осознанного постижения этой информации. Также отмечается, что стремительное развитие когнитивной науки привело к возникновению нового направления в лингвистике – лингвистической концептологии, посвященной изучению концептов. Несмотря на обширные исследования в этой области, в тексте подчеркивается, что внутренняя природа концептов, их типология, а также вопросы, связанные с их интерпретацией, по-прежнему остаются актуальными проблемами, требующими более глубокого изучения.

KIRISH

Konsept “xotira, mental leksikon, konseptual tizim va ongning operativ komponenti” [1,90-92] bo‘lib xizmat qiladigan “tizimli bilimlar birligi” yoki “global fikrlash birligi” [2,3-4] deb ta’riflanadi. U shaxsning tashqi va ichki ob’ektlarni tushunishi, fikrlari va idrokini qamrab oladi, uning dunyoning referenti (yoki bir bo‘lagi) haqidagi g‘oyasini shakllantiradi. [3,126-132]

N.F. Alefirenkoning fikricha, konsept – bu odatdagi konseptual ob’ektdan tashqari murakkab va ko‘p qatlamli mental qurilish. U konseptning o‘ziga xosligi ba’zi qadriyatlarining boshqalardan ustunligi bilan belgilanadi, deb hisoblaydi. [4,155] Muallif konseptning o‘ziga xosligini ba’zi qadriyatlarining ustunligi va boshqalarning yo‘qolishi bilan belgilaydi. Odamlar o‘zaro bog‘liq aqliy tasvirlar tizimini yaratib, bir-biri bilan o‘zaro ta’sir qiladigan konseptlar nuqtai nazaridan o‘ylashadi. Har bir til egalari atrofida dunyo ma’lumotlarini tushunish va talqin qilish uchun foydalanadigan o‘ziga xos konseptlar to‘plami mavjud. Ushbu konseptlar muayyan shaxslarning lingvistik ongida voqelikning mental modelini aks ettiruvchi konseptual asosni tashkil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Konseptlarning murakkab va mavhum tabiati ularning xususiyatlari, mazmuni va funksiyalarini hisobga oladigan keng tipologiyalarga olib keladi. Konseptlarni verbal (lingvistik tasvirlar bilan barqaror konseptlar) va yashirin (beqaror, noverbal shaxsiy konseptlar)ga bo‘lish mumkin.[5,28]

Konseptlarni leksikografik talqin qilishda mavjud muammolarni tahlil qilishdan oldin leksikografiya va uning maqsadi, lug‘at tuzish bosqichlari masalasiga to‘xtalib o‘tish lozim. Har qanday lug‘at loyihasini boshlashdan oldin keng ko‘lamli tayyorgarlik tadqiqotlari va tajribalar zarur. P.N. Denisov lug‘atning hajmi, manbalari va lingvistik tamoyillari kabi asosiy jihatlarni aniqlashtirish muhimligini ta’kidlagan.[6,48-52] Bunga imlo va talaffuz variantlari, semantik masalalar, semantik derivatsiya, omonimiya va stilistik tabaqalanish bilan bog‘liq masalalar kiradi. Shuningdek, keltirilgan material va etimologiya, jadval, raqam, nom va joylar ro‘yxati kabi qo‘shimcha ma’lumotnomalarga e’tibor qaratish lozim.

Lugʻatni yaratish bosqichma-bosqich tuzilgan yondashuvga muvofiq amalga oshirilishi kerak.[7,101] Birinchi bosqich ishlab chiqilayotgan lugʻatning oʻziga xos talablariga moslashtirilgan mualliflar jamoasini yigʻishni oʻz ichiga oladi. Masalan, leksikograf-muharrir umumiy maqsadli lugʻatlar uchun juda muhim, tarjima lugʻatlari uchun malakali tarjimonlar zarur. Terminologik lugʻatlar muallif guruhidan terminolog va tegishli bilim sohasidagi mutaxassisni oʻz ichiga olishini talab qiladi.

Ikkinchi bosqich lugʻat loyihasini boshlashni oʻz ichiga oladi, unda lugʻatning zarurligi va dolzarbligini asoslash, uning maqsad va vazifalarini, auditoriyani, shuningdek, lugʻatning turi va asosiy xususiyatlarini aniqlash kiradi. Bu oʻrinda V.V. Morkovkinning ushbu kuzatuvini hisobga olish muhimdir: “Har qanday leksikografik rejalashtirishda lingvistik materialning oldindan aytib boʻlmaydigan qatʼiylik koʻeffitsienti yoki sodda qilib aytganda, qiyinchiliklar koʻeffitsienti hisobga olinishi kerak”. [8,36]

Uchinchi bosqich lugʻat faylini (yoki kompʻyuter maʼlumotlar bazasini) ishlab chiqishni oʻz ichiga oladi. Kartoteka fayli tanlangan matnlarni muntazam ravishda tavsiflash, leksik birliklarning minimal kontekstlarini aniqlash va eng keng tarqalgan leksik birliklarni hujjatlashtirish orqali yaratiladi. Shuni taʼkidlash kerakki, kartoteka fayli odatda yakuniy lugʻatga qaraganda toʻliqroq va batafsilroqdir. Bu leksikografik ishda ham ilmiy tahlilning toʻliq obʼyektivligi va lingvistik maʼlumotlarning ishonchliligini taʼminlash uchun zarurdir. Lugʻatlarni yaratish jarayonida kompʻyuterlashtirishning zamonaviy davri juda katta hajmdagi til maʼlumotlarini samarali va aniq qayta ishlashni osonlashtiradi.

Toʻrtinchi bosqich dastlabki lugʻatda belgilangan tamoyillar asosida lugʻatni tanlash va muallif jamoasi tomonidan qabul qilingan metodologiyaga muvofiq leksik materialni tashkil etishni oʻz ichiga oladi. Har qanday lugʻat loyihasining jarayoni ulkan va tobora oʻsib borayotgan hajmdagi materiallarni qidirish, yigʻish va saqlashni oʻz ichiga oladi. Leksikografning asosiy vazifasi tanlangan tadqiqot usullariga qatʼiy rioya qilgan holda va maʼlum bir matnlar doirasida lugʻat uchun zarur maʼlumotlarni aniqlab, lingvistik material toʻplashdir. Materialni tanlashda maʼlum birliklardan foydalanish chastotasi ham hisobga olinishi lozim. Materialni tanlash bosqichida leksikograf qaysi manbalardan (yozma matnlar, til egalarining verbal nutqi, turli maʼlumotnoma va leksikografik adabiyotlar va b.). foydalanishni hal qilishi kerak. Ushbu bosqichda mualliflarning nazariy pozitsiyasi, leksikografik anʼanalari va ishlab chiqilayotgan lugʻatning maqsadi asosida belgilash muhimdir.

Beshinchi bosqich muallifning konseptsiyasiga muvofiq lugʻat yozuvining tuzilishini ishlab chiqishni oʻz ichiga oladi. Ushbu bosqichning maqsadi minimal resurslardan foydalangan holda bitta maqola ichida til birligi haqida toʻliq maʼlumot berishdir. Zamonaviy sharoitda murakkab leksikografik asarlar eng ommabop boʻlib, bu oʻrinda zarur boʻlganda etimologik maʼlumotlarga, leksemalarning grammatik/aksentologik xususiyatlariga, soʻz hosil qilish potentsialiga hamda kombinatsiya imkoniyatlariga eʼtibor beriladi. Tokenlarni oʻz maʼnolarida namoyish etadigan minimal matnli shakllanishlarni taʼminlaydigan ushbu elementlarning kiritilishi munozarali masala, ammo bu muallif jamoasining ishi uchun muhimdir.

Oltinchi bosqich tanlangan til birliklarini toʻgʻridan-toʻgʻri leksikografik talqin qilishni oʻz ichiga oladi, koʻpincha avtomatlashtirilgan yoki kompyuter usullari bilan amalga oshiriladi, bu lugʻat yaratishda asosiy qadam boʻlib xizmat qiladi. Garchi baʼzilar koʻp darajali yozuvlarni qayd etishni odatiy vazifa deb hisoblashlari mumkin boʻlsa-da, lugʻat ustida ishlash ijodiy izlanishni talab qiladi, bu sanʼat turiga tenglashtiradi.

Yettinchi bosqich – lugʻatni nashrga tayyorlash. Ushbu bosqich lugʻat matnini tahrirlash, tarjima ekvivalentlari, etimologik maʼlumotnomalar, ibora, tasviriy jumla, ramz, leksikografik belgi va hokazolarni muvofiqlashtirish hamda aniqlashtirish, shrift tanlash, rangli rasmlarni oʻz ichiga oladi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Konseptlarni leksikografik talqin qilishda bir nechta asosiy muammolar mavjud:

1. Konseptlarni talqin qilishning koʻpmaʼnoliligi va subʼektivligi. Leksikograf uchun bunday koʻpmaʼnolilikni toʻliq obʼektiv aks ettirish qiyin. Konseptlar koʻpincha aniq chegaralarga ega emas va ularni turli ijtimoiy, yosh va jins guruhlarida turlicha tushunish mumkin. Leksikograf lugʻat maqolasida konseptni idrok etishning bunday oʻzgaruvchanligini toʻliq aks ettira olmaydi. Bu konseptning koʻp qirrali semantik makonini soddalashtirish va sxemashtirishga olib keladi.

2. Cheklangan lugʻat taʼriflari. Lugʻat taʼriflari, albatta, ixcham va qisqacha boʻlishi shart. Shuning uchun konseptning toʻliq maʼnosini va koʻp qirraliligini yetkaza olmaydi. Statistik lugʻat taʼriflari mazmunning barcha boyligini, tarixiy evolyutsiyani, ramziy maʼnolarni va konsept bilan bogʻliq assotsiatsiyalarni oʻz ichiga olmaydi. Shu tufayli statistik taʼriflar konseptning dinamik xususiyatini aks ettira olmaydi.

3. Konseptning assotsiativ aloqalarini uzatishning murakkabligi. Konsept bilan bogʻliq koʻplab maʼno va assotsiatsiyalar lugʻat maqolasida toʻliq aks ettirilmaydi.

4. Til vositalarini tanlash muammosi. Konseptlarni aniqlashda nutqning turli qismlari, troplar va stilistik usullardan foydalanishda qiyinchiliklar mavjud. Aniq leksik birliklarni tanlash har doim ham mumkin boʻlmaydi.

5. Konsept haqidagi maʼlumotlarni tuzishning murakkabligi. Konseptning turli jihatlarini aks ettiruvchi lugʻat maqolasining optimal tuzilishini topish qiyin. Buning uchun qadriyatlar ierarxiyasini qanday qurish kerak, maqolaning hajmi qanchaligini bilish zarur.

6. Konseptning konseptual va majoziy tarkibiy qismlarini ajratish qiyinligi. Konsept mavhum mantiqiy tarkibni ham, hissiy vizual tasvirlarni ham oʻz ichiga oladi. Lugʻat taʼrifida ushbu komponentlar oʻrtasidagi muvozanatni topish oson emas.

7. Konseptlarning milliy va madaniy xususiyatlarini hisobga olish. Konseptlar turli madaniyatlarda farqlarga ega. Leksikograf koʻp tilli lugʻatlarni tuzishda konseptlarning universal va etnospetsifik xususiyatlarini hisobga olishi kerak.

8. Konseptlarni tavsiflash uchun yagona standartlarning yoʻqligi. Ilmiy maktablar konseptlarni tahlil qilishda oʻziga xos yondashuvlarni taklif qiladi, bu esa yagona leksikografik amaliyotni rivojlantirishni qiyinlashtiradi.

9. Konseptlarni ifodalashning noverbal vositalarini talqin qilish usullarining yetarli darajada rivojlanmaganligi.

XULOSA

Shunday qilib, leksikograflar lugʻat tavsifida konseptlarning koʻp qirraliligi va dinamizmini (oʻzgarib borishini) hisobga olishlari kerak.

Koʻrinadiki, konseptlarning leksikografik tavsifi koʻp qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Lugʻatlarda konseptlarni taqdim etishda maqbul yondashuvlarni ishlab chiqish uchun qoʻshimcha tadqiqotlar talab etiladi. Masalan, konseptning individual xususiyatlarini hisobga olish juda qiyin. Konseptlar alohida til egalari tomonidan turli yoʻllar bilan amalga oshiriladi va talqin qilinadi. Lugʻatda bunday oʻzgaruvchanlikni aks ettirish murakkab masala. Konseptlarni diaxronik ifodalash muammosi ham tarixan

o'zgaruvchan bo'lib, lug'atda konsept evolyutsiyasini kuzatish qiyin. Konseptning assotsiativ-semantik maydonini modellashtirishning o'zi ham murakkabligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1997. – 245 с. – С. 90-92.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. – 314 с. – С. 3-4.
3. Пименова М.В. Концептуальные исследования и национальная ментальность // Гуманитарный вектор/ 2011/ № 4 (28). – С. 126-132.
4. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Флинта, 2010. – 288 с. – С. 155.
5. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. – 314 с. – С. 28.
6. Денисов П.Н. Единицы словаря // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре/Отв. ред. Ю.Н. Караулов. – М., 1988. – С. 48-52.
7. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография. – Вена-Харьков, 1998. – 160 с. – С. 101.
8. Морковкин В.В. Об объеме и содержании понятия “теоретическая лексикография” // ВЯ. 1987. – N 96. – С. 36-37.